

บรรณานุกรม

ภาษาไทยหนังสือ

กิติมา ปรีดีดีลก. ปรัชญาการศึกษาเล่ม 1 กรุงเทพมหานคร: อักษรบัณฑิต, 2523.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน สำนักราชบัณฑิตยสถาน. แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534). กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, 2529.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์
กรุงเทพมหานคร: กราฟิการ์ต, 2526.

คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 2525-2529. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2524.

ดวงเดือน พิศาลบุตร. ประวัติการศึกษาไทย. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชา사วัตศึกษา
คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธรรมรักษา, พระเทพเวทีนักปฏิบัติในคราบของนักวิชาการ. กรุงเทพมหานคร: รุ่งแสงการพิมพ์,
2532.

บรรจง จันทร์สา. ปรัชญาการศึกษา. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2522.

พยอม วงศ์สารศรี. จิตวิทยาการศึกษา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สารเศรษฐ, 2526.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). การศึกษาของคณะสงฆ์: ปัญหาที่รอทางออก.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2525.

- พระราชวรมณี (ประยูรต์ ปยุตโต). คำนิยมแบบพุทธ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เทียนวารณ, 2526.
- _____. คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- _____. ความคิด: แหล่งสำคัญของการศึกษา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2524.
- _____. ชาวพุทธต้องเป็นผู้ดี. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, 2530.
- _____. ชาวพุทธกับชะตากรรมของสังคม. สมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัยจัดพิมพ์, กรุงเทพมหานคร: สหประชาพาณิชย์, 2527.
- _____. ทางสายกลางของการศึกษาไทย. กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530.
- _____. เทคโนโลยีกับศาสนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2530.
- _____. ทว่าอย่างไรจึงจะให้เชื่อเรื่องกรรม. กรุงเทพมหานคร: รุ่งแสงการพิมพ์, 2531.
- _____. ธรรมบัญญัติ: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดำรง. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, 2530.
- _____. นรก-สวรรค์ในพระไตรปิฎก. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา วิทยาลัยครูสวนดุสิต กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ปรเมษฐ์การพิมพ์, 2524.
- _____. นรก-สวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่. สำนักพิมพ์สติจิตพิมพ์, กรุงเทพมหานคร: รุ่งแสงการพิมพ์, 2531.

- พระราชวรมณี (ประยูรย์ ปยุตโต). บทบาทพระบรมครู. กรุงเทพมหานคร: จุฬการพิมพ์, 2530.
- _____. ปรัชญาการศึกษาไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2525.
- _____. ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2530.
- _____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจัดพิมพ์, กรุงเทพมหานคร: บริษัทด้านสุทธการพิมพ์ จำกัด, 2528.
- _____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจัดพิมพ์, กรุงเทพมหานคร: บริษัทด้านสุทธการพิมพ์ จำกัด, 2528.
- _____. พุทธธรรม: ฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพมหานคร: บริษัทด้านสุทธการพิมพ์ จำกัด, 2529.
- _____. พัฒนาตบ. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2530.
- _____. พุทธศาสนากับสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2526.
- _____. พระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2519.
- _____. ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี และ ส. ศิวรักษ์. ภารกิจของชาวพุทธรุ่นใหม่ในสถานการณ์ปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2530.
- _____. มองอเมริกาภายใต้ปัญหาไทย. กรุงเทพมหานคร: บริษัทด้านสุทธการพิมพ์ จำกัด, 2528.

พระราชวรมุณี (ประยูรย์ ปยุตฺโต). ลักษณะสังคมพหุ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2527.

_____. ลิวีสภาพด้วยอนิจจัง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2530.

_____. สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2527.

_____. อิตตา อนัตตาในพระพุทธศาสนา. ชมรมพุทธศาสตร์และภาควิชาปรัชญาและศาสนา
วิทยาลัยครูสวนดุสิตจัดพิมพ์, กรุงเทพมหานคร: บริษัทวัชรินทร์การพิมพ์จำกัด, 2526.

พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตฺโต). พัฒนาปัญญา. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป
จำกัด, 2531.

_____. เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,
กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2531.

_____. หลักการสำหรับคนรุ่นใหม่. สำนักพิมพ์สติจัดพิมพ์, กรุงเทพมหานคร: รุ่งแสง
การพิมพ์, 2531.

พุทธทาสภิกขุ. การศึกษาคืออะไร. กรุงเทพมหานคร: สมชายการพิมพ์, 2527.

_____. การศึกษาในทัศนะของท่านพุทธทาส. กรุงเทพมหานคร: หจก. ภาพพิมพ์, 2533.

_____. ธรรมะสำหรับครู. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2527.

_____. บรมธรรม. กรุงเทพมหานคร: แสงรุ่งการพิมพ์, 2526.

_____. เป้าหมายของชีวิตและสังคม. กรุงเทพมหานคร: สมชายการพิมพ์, 2528.

ไพฑูรย์ สิบลารัตน์. ปรัชญาการศึกษาเบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

_____. รายงานการวิจัยเรื่องระบบการศึกษาไทยในรอบสามทศวรรษ (2490-2520).
กรุงเทพมหานคร: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. ประมวลพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาท
พุทธศักราช 2523. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แผนกที่ทหาร, 2524.

เมธี สันธนานนท์. ปรัชญาการศึกษาสำหรับครู. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2523.

ระวี ภาวิไล. หัวใจพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: จักรานุกูลการพิมพ์, 2528.

วไลพร ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม. จิตวิทยาพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้ว
การพิมพ์, 2527.

วศิน อินทसार. พุทธวิธีในการสอน. กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษาามกุฏราชวิทยาลัย, 2524.

วิทย์ วิศทเวทย์. ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด
พันธ์พิบบลิสซิ่ง, 2526.

_____. ปรัชญาการศึกษาและปรัชญาการศึกษาของไทย. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช,
2523.

ศักดิ์ดา ปรากฏ์ประทานพร. ปรัชญาการศึกษาฉบับพื้นฐาน. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์,
2526.

ส. ศิวรักษ์. ทัศนะทางการศึกษาเพื่อความเป็นไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ยูววิทยา,
2533.

สาโรช บัวศรี. ข้อคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาไทย. กรุงเทพมหานคร:คุรุสภา, 2521.

สุชีพ ปุญญานภาพ. คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: เรื่องแสงการพิมพ์, 2528.

สุวัฒน์ มุทธเมธ. การเรียนการสอนปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร:พีระพัธนา, 2523.

เสริญรพงษ์ วรณปก. จากเสริญรพงษ์ วรณปกถึงพระเทพเวทีและพุทธทาสภิกขุ.
กรุงเทพมหานคร:รุ่งแสงการพิมพ์, 2532.

บทความ

คณัฏ เทียนบุญ. "ปรัชญาการศึกษาไทยถึงเวลาแล้วที่จะใช้...พุทธปรัชญา." วารสารพัฒนา
หลักสูตร 24 (กันยายน 2526):20.

ธำรง บัวศรี. "ปรัชญาการศึกษากับการพัฒนาประเทศ." วิทยากรย 63 (มกราคม 2529):7.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. "การศึกษาตามพุทธวิธีจะมีได้หรือไม่ในสมัยปัจจุบัน." วารสาร
วัฒนธรรมไทย 20 (เมษายน 2524):14-22.

พระราชวรมณี (ประยูรย์ ปยุตโต). "บทสัมภาษณ์พระราชวรมณี." อาจารย์สาร 8, 1
(กุมภาพันธ์-มีนาคม 2528):70-71.

_____. "ความงามในทัศนะทางพุทธศาสนา." อาจารย์สาร 14, 1 (มกราคม-
กุมภาพันธ์ 2530):90.

พรชูลี อาชาวาร์ุง. "ปรัชญาการศึกษาของ Existentialism." วารสารครศาสตร์
4 (มิถุนายน-กรกฎาคม 2517):66.

ระวี ภาวิไล. "พุทธธรรมกับสภาพชีวิตและการศึกษาในปัจจุบัน." วารสารสภาการศึกษาแห่งชาติ
5 (กันยายน 2513):7-11.

อดุล วิเชียรเจริญ. "ค่านิยมของสังคมไทย." วารสารธรรมศาสตร์ 2 (มิถุนายน-ตุลาคม
2515):152.

เอกวิทย์ ๗ กลาง. "ชั้นอาจะนำไปสู่ปรัชญาการศึกษาที่เป็นของเราเอง." วารสารศูนย์ศึกษา
16 (กรกฎาคม-สิงหาคม 2512):14-15.

เอกสารอื่นๆ

สมทิศ โพลิ่งน้อย. "การสำรวจแนวคิดและการปฏิบัติเกี่ยวกับสารัตถพุทธปรัชญาการศึกษาของ
ผู้บริหารและอาจารย์ในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษาในกรุงเทพมหานคร."
วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาสารัตถศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์-
มหาวิทยาลัย, 2530.

สัมภาษณ์

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) วัดพระพิเรนทร์ สัมภาษณ์, 22 เมษายน 2531.

ภาษาอังกฤษ

Arthur K. Ellis et al. The Foundation of Education. Engliwood cliffis,
N.J. : Prentice-Hall, 1981.

Schofield, Harry. The Philosophy of Education : An Introduction.
London, George Allen Unwin, 1979.

Soltis, Jonas F. An introduction to the Analysis of Educational Concepts.
Mass, Addison-Wesley 1978.

ภาคผนวก

คำอธิบายศัพท์

จิต	ธรรมชาติที่รู้อารมณ์, สภาพที่นึกคิด, ความคิด, ใจ ; ตามหลักฝ่ายอภิธรรม จำแนกจิตเป็น 89 (หรือทิสคารเป็น 121) แบ่งโดยชาติเป็นอกุศลจิต 12 กุศลจิต 21 (ทิสคารเป็น 37) วิปากจิต 36 (52) และกิริยาจิต 20 ; แบ่งโดยภูมิเป็นกามาวจรจิต 54 รูปาวจรจิต 15 อรูปาวจรจิต 12 และโลกุตรจิต 8 (ทิสคารเป็น 40) ¹
เจตนา	ความตั้งใจ, ความมุ่งใจหมายจะทำ, เจตน์เจานง, ความจงใจ; เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้นกับจิตทุกดวง เป็นตัวนำในการคิดปรุงแต่ง หรือเป็นประธานในสังขารขันธ์ และเป็นตัวการในการทำกรรม หรือกล่าวได้ว่าเป็นตัวกรรม ดังพุทธพจน์ที่ว่า "เจตนาหิ ภิกขเว กम्मมิตฺวา" แปลว่า เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม ²
เจตสิก	ธรรมที่ประกอบกับจิต, อาการหรือคุณสมบัติต่างๆ ของจิต เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ศรัทธา เมตตา สติ ปัญญา เป็นต้น มี 52 อย่าง จิต เป็น อัญญาสมาณาเจตสิก 13 อกุศลเจตสิก 14 โสภณเจตสิก 25 ³
ฉันทะ	1. ความพอใจ, ความชอบใจ, ความยินดี, ความต้องการ, ความรักใคร่ในสิ่งนั้นๆ, ความรักงาน 2. ความยินยอม, ความยอมให้ที่ประชุมทำกิจนั้นๆ ในเมื่อตนมิได้ร่วมอยู่ด้วย, เป็นธรรมเบี่ยงของภิกษุที่อยู่ในวัดซึ่งมีสมารรวมกัน มีสิทธิที่จะเข้าประชุมทำกิจของสงฆ์ เว้นแต่ภิกษุนั้นอาพาธจะเข้าร่วมประชุมด้วยไม่ได้ ⁴ ก็มอบฉันทะคือ แสดงความยินยอมให้สงฆ์ทำกิจนั้นๆ ได้

¹ พระราชวรมุนี (ประยูรย์ ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ : ฉบับประมวลศัพท์. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์จำกัด, 2528), หน้า 43.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

ชีวิตินทรีย์	อินทรีย์คือชีวิต, สภาวะที่เป็นใหญ่ในการตามรักษาสหชาติธรรม (ธรรมที่เกิดร่วมด้วย) คือน้ำหล่อเลี้ยงดอกบัว เป็นต้น มี 2 ฝ่ายคือ 1. ชีวิตินทรีย์ ที่เป็นชีวิตรูป เป็นอุปาทายรูปอย่างหนึ่ง เป็นเจ้าการในการรักษาหล่อเลี้ยงเหล่ากรรมชรูป (รูปที่เกิดแต่กรรม) บางทีเรียก รูปชีวิตินทรีย์
ญาณ	2. ชีวิตินทรีย์ที่เป็นเจตสิก เป็นสัพพจิตตสาธารณเจตสิก (เจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง) อย่างหนึ่งเป็นเจ้าการในการรักษาหล่อเลี้ยงนามธรรม คือ จิตและเจตสิกทั้งหลาย บางทีเรียก อรูปชีวิตินทรีย์ หรือนามชีวิตินทรีย์ ^๕ ความรู้, วิชาหยั่งรู้, วิชากำหนดรู้ ; ญาณ 3 หมวดหนึ่ง ได้แก่ 1. อดีตังสญาณ ญาณในส่วนอดีต, 2. อนาคตังสญาณ ญาณในส่วนอนาคต 3. ปัจจุบันนังสญาณ ญาณในส่วนปัจจุบัน ; อีกหมวดหนึ่งได้แก่ 1. สัจจญาณ หยั่งรู้หรือริยสัจแต่ละอย่าง 2. กิจจญาณ หยั่งรู้กิจในอริยสัจ 3. กตญาณ หยั่งรู้กิจอันได้ทำแล้วในอริยสัจ ; อีกหมวดหนึ่งได้แก่ วิชา 3 ^๖
ตัณหา	ความทะยานอยาก ความดิ้นรน ความปรารถนา ความแสหา มี 3 คือ 1. กามตัณหา ความทะยานอยากในกาม อยากได้อารมณ์อันน่ารักใคร่ 2. ภวตัณหา ความทะยานอยากในภพ อยากเป็นนั่นเป็นนี่ 3. วิภวตัณหา ความทะยานอยากในวิภพ อยากไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่ อยากพรากรพันดับสูญไปเสีย ^๗
ทมะ	การฝึก การฝึกฝนปรับปรุงตน, การรู้จักข่มจิตข่มใจ บังคับควบคุมตนเองได้ ไม่พูด ไม่ทำ เพียงตามที่อยู่อยาก แต่พูดและทำตามเหตุผลที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา ว่าดีงามพอสมควร เป็นประโยชน์ รู้จักปรับตัวปรับใจ และแก้ไขปรับปรุงตนด้วยปัญญา ไตร่ตรองให้ดีงามยิ่งขึ้นอยู่เสมอ ^๘

^๕ พระราชวรมณี (ประยูรย์ ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลศัพท์. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์จำกัด, 2528), หน้า 58-59.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

- ทศพลญาณ ทศพลญาณ พระญาณเป็นกำลังของพระพุทธเจ้า 10 ประการ เรียกตามบาลีว่า ตถาคตทศพลญาณ (ญาณเป็นกำลังของพระตถาคต) 10 คือ 1. ฐานาฐานญาณ 2. กรรมวิปากญาณ 3. สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ 4. นานาธาตุญาณ 5. นานาธมฺมุตตักขญาณ 6. อินทริยปโรปริยัตตญาณ 7. ฌานาภิสังกิลเสสาทิชฌญาณ 8. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ 9. จุตูปปาตญาณ 10. อาสวักขยญาณ ; นิยมเขียน ทศพลญาณ ⁹
- ทฤษฎี ความเห็น, ทฤษฎี ; ความเห็นผิดมี 2 คือ 1. สัสสตทฤษฎี ความเห็นว่าเที่ยง 2. อัจเจททฤษฎี ความเห็นว่าขาดสูญ ; อีกรวมตหนึ่งมี 3 คือ 1. อภิรียทฤษฎี ความเห็นว่าไม่เป็นอันท่า 2. อเหตุกทฤษฎี ความเห็นว่าไม่มีเหตุ 3. ปัตถิกทฤษฎี ความเห็นว่าไม่มี คือถืออะไรเป็นหลักไม่ได้ เช่น มารดาบิดา ไม่มี เป็นต้น ; ในภาษาไทยมักหมายถึง การตั้งองในความเห็น (พจนานุกรมเขียนทฤษฎี) ¹⁰
- ปฏิจจสมุปบาท สภาพอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น, การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดขึ้น, การที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยต่อเนื่องกันมา มีองค์คือหัวข้อ 12 ดังนี้
1. อวิชชาปัจจัย สงขาร เพราะอวิชชา เป็นปัจจัย สงขารจึงมี
  2. สงขารปัจจัย วิทยุช เพราะสงขาร เป็นปัจจัย วิทยุชจึงมี
  3. วิทยุชปัจจัย นามรูป เพราะวิทยุช เป็นปัจจัย นามรูปจึงมี
  4. นามรูปปัจจัย สฬายตนะ เพราะนามรูป เป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี
  5. สฬายตนะปัจจัย ผลสโส เพราะสฬายตนะ เป็นปัจจัย ผลสโสจึงมี
  6. ผลสโสปัจจัย เวทนา เพราะผลสโส เป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
  7. เวทนาปัจจัย ตมหา เพราะเวทนา เป็นปัจจัย ตมหาจึงมี
  8. ตมหาปัจจัย อุปาทาน เพราะตมหา เป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี
  9. อุปาทานปัจจัย ภโว เพราะอุปาทาน เป็นปัจจัย ภวจึงมี

⁹ พระราชวรมณี (ประยูรธ ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลศัพท์. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธการพิมพ์จำกัด, 2528), หน้า 91.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 95.

	10. ภาพจุจยา ชาตี เพราะภพ เป็นปัจจัย ชาตีจึงมี
	11. ชาตีจุจยา ธรรมณ เพราะชาตี เป็นปัจจัย ธรรมณะจึงมี โสกปรืเทวทุกขโทมนสสุปายาสา สมภวานตี โสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส จึงมีพร้อม เอวเมตสส เกวลสส ทุกขกขนธสส สมุทโย โทตี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ จึงมีด้วยประการฉะนี้ ¹¹
ปริญญา	การกำหนดรู้, การทำความเข้าใจโดยครบถ้วนมี 3 คือ 1. ญาณปริญญา กำหนด รู้ขั้นรู้จัก 2. ตีรณปริญญา กำหนดรู้ขั้นพิจารณา 3. ปหานปริญญา กำหนดรู้ถึง ขั้นละได้ ¹²
มโนกรรม	การกระทำทางใจ, ทางชีว เช่น คิดเพ่งเล็งจ้องจะเอาของเขา ทางดี เช่น คิดช่วยเหลือผู้อื่น ¹³
มานะ	ความถือตัว ความสำคัญตัวว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ¹⁴
รูป	1. สิ่งที่จะต้องสลายไปเพราะปัจจัยต่างๆ อันขัดแย้ง, สิ่งที่เป็นรูปร่างพร้อมทั้ง ลักษณะอาการของมัน, ส่วนร่างกาย จำแนกเป็น 28 คือ มหาภูต หรือธาตุ 4 และอุปาทายรูป 24 (= รูปขั้นอินขั้นนธ์ 5) 2. อารมณ์ที่รู้ได้ด้วยจักขุ, สิ่ง ปรากฏแก่ตา (ข้อ 1 ในอารมณ์ 6 หรือในอายตนะภายนอก 6) 3. ลักษณะนาม ใช้เรียกพระภิกษุสามเณร เช่น ภิกษุรูปหนึ่ง สามเณร 5 รูป ; ในภาษาพูด บางแห่งนิยมใช้ องค์ ¹⁵

---

¹¹ พระราชวรมุนี (ประยูรย์ ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลศัพท์.
(กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์จำกัด, 2528), หน้า 143.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 213.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 231.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 253.

วิชา	<p>ความรู้แจ้ง, ความรู้วิเศษ ; วิชา 3 คือ 1. ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ความรู้ที่ให้ระลึกชาติได้ 2. จุตูปปาตญาณ ความรู้จุดและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย 3. อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำอาสวะให้สิ้น ; วิชา 8 คือ 1. วิปัสสนาญาณ ญาณในวิปัสสนา 2. มโนมยิทธิ ฤทธิ์ทางใจ 3. อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ต่างๆ 4. ทิพโสต หูทิพย์ 5. เจโตปริยญาณ รู้จักกำหนดใจผู้อื่นได้ 6. ปุพเพนิวาสานุสติ 7. ทิพพจักขุ ตาทิพย์ (= จุตูปปาตญาณ) 8. อาสวักขยญาณ ¹⁶</p>
วิญญาณ	<p>ความรู้แจ้งอารมณ์, จิต, ความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกัน เช่น รู้อารมณ์ในเวลาเมื่อรูปมากระทบตา เป็นต้น ได้แก่ การเห็น, การได้ยินเป็นอาทิ, วิญญาณ 6 คือ 1. จักขุวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางตา (เห็น) 2. โสตวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางหู (ได้ยิน) 3. มานวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางจมูก (ได้กลิ่น) 4. ชิวหาวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางลิ้น (รู้รส) 5. กายวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางกาย (รู้สิ่งต้องกาย) 6. มโนวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางใจ (รู้เรื่องในใจ) ¹⁷</p>
วิริยะ	<p>ความเพียร, ความบากบั่น, ความเพียรเพื่อจะละความชั่ว ประพฤติความดี, ความพยายามทำกิจ ไม่ทอดทิ้ง ¹⁸</p>
เวทนา	<p>ความเสวยอารมณ์, ความรู้สึก, ความรู้สึกสุขทุกข์มี 3 อย่างคือ 1. สุขเวทนา ความรู้สึกสุขสบาย 2. ทุกขเวทนา ความรู้สึกไม่สบาย 3. อุทุกข์มสุขเวทนา ความรู้สึกไม่สุข ไม่ทุกข์คือเฉยๆ เรียกอีกอย่างว่า อุเบกขาเวทนา ; อีกหมวดหนึ่งจัดเป็นเวทนา 5 คือ 1. สุข สบายกาย 2. ทุกข์ ไม่สบายกาย 3. โสมนัส สบายใจ 4. โทมนัส ไม่สบายใจ 5. อุเบกขา เฉยๆ ; ในภาษาไทยใช้หมายความว่า เจ็บปวดบ้าง, สงสารบ้าง ¹⁹</p>

¹⁶ พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลศัพท์. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์จำกัด, 2528), หน้า 272.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 272.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 281.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 287.

ศรัทธา	ความเชื่อ, ความเชื่อถือ ; ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม ²⁰
สติ	ความระลึกได้, บังใจได้, ความไม่เผลอ การคุมใจไว้กับกิจ หรือคุมจิตไว้กับสิ่งที่เกี่ยวข้อง, จาการที่ทาและคำพูดที่แล้ว แม้เบาได้ ²¹
สมาธิ	ความมีใจตั้งมั่น, ความตั้งมั่นแห่งจิต, การทำให้อใจสงบแน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน การมีจิตกำหนดแน่วแน่อยู่ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ ²²
สังขาร	<p>1. สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย เป็นรูปธรรมก็ตาม นามธรรมก็ตาม ได้แก่ ชั้นที่ 5 ทั้งหมด ตรงกับคำว่า สังขตะหรือสังขตธรรม ได้ในคำว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ดังนี้ เป็นต้น</p> <p>2. สภาพที่ปรุงแต่งใจให้ดีหรือชั่ว ธรรมมีเจตนาเป็นประธานที่ปรุงแต่งความคิด การพูด การกระทำ มีทั้งที่ดีเป็นกุศล ที่ชั่วเป็นอกุศล ที่กลางๆ เป็นอัปยาคฤต ได้แก่ เจตสิก 50 อย่าง (คือ เจตสิกทั้งปวง เว้น เวทนาและสัญญา) เป็น นามธรรมอย่างเดียวกัน, ตรงกับสังขารชั้นที่ 5 ได้ในคำว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง ดังนี้ เป็นต้น ; อธิบายอีกปริยายหนึ่ง สังขารตามความหมายนี้ยกเอาเจตนาขึ้นเป็นตัวนำหน้า ได้แก่ สัณเจตนาคือ เจตนาที่แต่งกรรมหรือปรุงแต่งการกระทำ มี 3 อย่างคือ</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. กายสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางกาย คือ กายสัณเจตนา 2. วจีสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางวาจา คือ วจีสัณเจตนา 3. จิตตสังขาร หรือมโนสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางใจ คือ มโนสัณเจตนา

---

²⁰ พระราชนิพนธ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลศัพท์. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์จำกัด, 2528), หน้า 290.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 296.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 302.

3. สภาพที่ปรุ่่งแต่งฮีโรดมี 3 คือ 1. กายสังขาร สภาพที่ปรุ่่งแต่งกาย ได้แก่ อัสนาสะ บัสนาสะ คือ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก 2. วจิสสังขาร สภาพที่ปรุ่่งแต่งวาจา ได้แก่ วิตกและวิจารณ์ 3. จิตตสังขาร สภาพที่ปรุ่่งแต่งใจ ได้แก่ สัณญาและเวทนา ²³

---

²³ พระราชวรมุณี (ประยูรชั้ ปรุ่่งโต) พจนานุกรมพุทธศาสนั้ : ฉบับประมวลศัพท์.
(กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์จำกัด, 2528), หน้า 309.

ประวัติผู้เขียน

นางสาวทูนสุข สอนงลักษณ์ เกิดวันที่ 5 พฤศจิกายน 2498 ที่ตำบลหนองแขง อำเภอหนองแขง จังหวัดสระบุรี สำเร็จการศึกษาปริญญาตรี การศึกษามัธยมศึกษาจากมหาวิทยาลัยศรีนครินทร-วิโรฒ ประสานมิตร ปี พ.ศ.2521 ปัจจุบันดำรงตำแหน่งอาจารย์ 1 ระดับ 5 สังกัดกรมสามัญศึกษา สอนอยู่ที่โรงเรียนแก่งคอย อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี